

ВЕДМІДЬ БУРИЙ (*URSUS ARCTOS*) В УМОВАХ УЖАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ: МОНІТОРИНГ І ЗБЕРЕЖЕННЯ

Неля Коваль, Василь Шеверя

Ужанський національний природний парк (Вел. Березний, Закарпаття)

e-mail: nelya.kowal@gmail.com; vasilsevera927@gmail.com

0000-0003-2786-1276; 0009-0008-8955-964X

Koval N., Sheveria V. The brown bear (*Ursus arctos*) in the conditions of the Uzhanskyi National Nature Park: monitoring and conservation. — The publication summarizes the results of monitoring the brown bear population within the territory of the Uzhanskyi National Nature Park from 2001 to 2025. Studies have shown that the population of the largest predatory mammal consists of 11–12 individuals. It analyses population dynamics, distribution patterns, and behavioural traits of the species in the Park, as well as the effectiveness of various research methods — winter tracking, camera traps, SMART monitoring, and genetic sampling. The key role of the Novostuzhytsia department as a core habitat area is established. Factors contributing to conflict between humans and predators were discussed, and important measures for species conservation were outlined, including environmental education and combating poaching. Emphasis is placed on the importance of cross-border cooperation for the conservation of this predatory mammal population.

ВСТУП

Закарпаття є осередком найчисленнішої в Україні популяції ведмедя бурого (*Ursus arctos* Linnaeus, 1758). Згідно з офіційними даними, отриманими від мисливських господарств і природоохоронних територій, у 2019 р. тут налічували 132 ос., тоді як в Україні загалом у тому ж році — 375 ос. (Cheremanyuk *et al.*, 2023).

На Закарпатті ведмідь бурий має два основні осередки поширення: західний осередок біля польсько-словацького кордону і східний — біля румунського кордону (Дикий *et al.*, 2015). Територія Ужанського НПП у його західній частині стала ключовою для збереження та розселення цього хижака, що забезпечено високим охоронним статусом цієї території і з'єднаністю з популяціями сусідніх Польщі та Словаччини (Коваль *et al.*, 2022).

Українська частка загальнокарпатських популяцій хижаків катастрофічно скоротилася. Вона значно менша від часток у сусідів — Польщі та Словаччини, що ще більше підкреслює значущість транскордонної території Ужанського НПП для існування різних просторових угруповань (Дикий *et al.*, 2015). Особливу увагу в Парку надають моніторингові рідкісних видів ссавців, зокрема, ведмедя бурого. Такий моніторинг включає спостереження за станом його популяції: чисельністю, статеву структуру, шляхами міграцій, особливостями біології й екології, адаптацією до змінених біотопів.

Мета роботи — узагальнити результати моніторингових досліджень ведмедя бурого за весь період існування Ужанського НПП, якими методами проводили дослідження та виділити проблеми охорони виду.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИКА

Моніторингові дослідження ведмедя бурого на території Парку розпочато у 2003 р. М. Шквирею, яка впроваджувала «Програму моніторингу ведмедя бурого» і упродовж наступних 10 років разом з Є. Яковлевим вивчала екологію цього виду та його просторовий розподіл в умовах Парку. Результати не публікувались у фахових виданнях, проте були представлені на конференції «Основи управління біосферними резерватами в Україні» (с. Ужок, жовтень 2014 р.). Спільно з ними у 2013 р. розпочато апробацію фотопасток для моніторингу ведмедя (Коваль & Шеверя, 2025). Цей метод є високовартісним і потребує навичок, та це не завадило йому стати одним з найефективніших для моніторингу ссавців. Адже така систематична зйомка у певному регіоні за допомогою автоматичної фотокамери дає можливість вивчати екстер'єр і популяційну структуру деяких видів без прямого переслідування тварин (Гащак, 2008).

Вже з 2022 р. фотопастки стали важливим інструментом для виконання моніторингових проєктів, які автори здійснювали у співпраці з Франкфуртським зоологічним товариством в рамках проєктів «Зимовий моніторинг великих хижих ссавців» і «Літній моніторинг ссавців» (Коваль & Шеверя, 2025). А з грудня 2024 р. за підтримки WWF автори розпочали моніторингові дослідження рисі євразійської на транскордонній території, де також використовують методику встановлення фотопасток і супутньо збирають інформацію про всі види тварин, які фіксують фотопастки.

До 2025 р. ми реєстрували ведмедя фотопастками тільки в Новостужицькому відділенні, а під час виконання даного проєкту його вдалося зафіксувати також у Лубнянському й Ужоцькому відділеннях. Пастки встановлювали в лісових біотопах, переважно в місцях, перспективних для фауни, але віддалених від населених пунктів, щоб уникнути крадіжки обладнання.

У цій публікації узагальнено результати досліджень авторів, як власних, так і спільних з науковцями з інших наукових установ, спостереження інспекторів відділень Парку протягом 2001–2025 рр. (Коваль & Башта, 2012; Дикий *et al.*, 2015; Коваль *et al.*, 2022; Коваль & Шеверя, 2025); використано й дані з літератури (Крічфалушій *et al.*, 2001; Стойко, 2008).

Статистичні дані щодо чисельності виду формуються на основі щорічних обліків за слідами на снігу (Бондаренко, 1989), які проводять фахівці відділу охорони, науковці та працівники всіх відділень. На основі цих даних створюють «Зведену відомість обліку фауни». Цей метод має недолік — одну і ту ж особину можуть обліковувати кілька разів на різних територіях. Тому враховують також дані опитувань інспекторів і результати цілорічних маршрутних обстежень, під час яких були виявлені сліди життєдіяльності ведмедя — відбитки лап на ґрунті, маркувальні задири на деревах, послід, шерсть, залишки жертв (рис. 1). Під час таких обліків відмічають барлоги та місця переходів хижака.

Рис. 1. Реєстрації ведмедя на території Ужанського НПП за слідами життєдіяльності: а — задири на дереві на території Новостужицького відділення, липень 2023 р. (фото Н. Коваль); б — сліди на снігу на території Ужоцького ПНДВ, березень 2025 р. (фото В. Петруня)

а

б

Інспектори природоохоронних відділень теж записують таку інформацію у картки спостережень, дані з яких наукові співробітники заносять до Літопису природи та до бази даних. Важливим інструментом для фіксації спостережень ведмеда і слідів його життєдіяльності стала програма SMART, яку автори використовують з 2022 р. (Коваль & Шеверя, 2025).

РЕЗУЛЬТАТИ І ЇХНЕ ОБГОВОРЕННЯ

Чисельність і розподіл по території

Ведмідь постійно перебуває лише на території Новостужицького відділення, де виявлено барлоги, які тварини використовують для зимового сну або народження і вигодовування потомства. Територію інших відділень хижак використовує переважно для сезонних переходів у пошуках корму. Останніми роками його сліди дедалі частіше стали помічати взимку в Ужоцькому та Лубнянському відділеннях, неподалік від польського кордону. Раніше сліди його перебування тут відмічали переважно влітку на ділянках ягідників.

Дані про чисельність ведмеда за останні 5 років за результатами зимових обліків наведено у табл. 1. Результати ресстрації слідів життєдіяльності ведмеда засобами програми SMART за останні 4 роки такі: 2022 — 24, 2023 — 10, 2024 — 9, 2025 — 21 ресстрація.

Таблиця 1. Чисельність ведмеда бурого на території Ужанського НПП за 2021–2025 рр. (за результатами зимових обліків)

Природоохоронні відділення	Площа, га	Кількість особин				
		2021	2022	2023	2024	2025
Костринське	2 535,8	2	–	–	–	–
Жорнавське	2 471,6	1	–	–	–	1
Новостужицьке	4 582,7	10	8	8	8	8
Лубнянське	2 637,7	–	–	–	–	2
Ужоцьке	2 676,8	2	–	1	–	–
Разом	14 904,6	15	8	9	8	11

З потеплінням клімату ведмідь менше перебуває у сплячці взимку і в пошуках поживи здійснює значніші переходи. За повідомленнями місцевих жителів сс. Княгиня, Стричава і Стужиця, ведмеда час від часу помічають у закинутих колгоспних садах восени, коли досягають сливи та яблука, і куди він періодично навідується, щоб поживитися плодами.

Восени 2021 р. місцевий житель спостерігав в околицях с. Княгиня ведмеже сімейство: самку і двох ведмежат: цьогорічку і старшого, щонайменше 2-річного, які в прямому розумінні «пасли» молоду траву на сінокісній луці (рис. 2а). За усним повідомленням прикордонників, упродовж літа—осені цього ж року вони регулярно спостерігали ведмедицю з однорічним ведмежем у лісовому масиві та на гірських луках підніжжя хребта Стінка, який розділяє територію України і Словаччини. Луки тут вкриті чорничником, а узлісся — малиною й ожиною, що створює сприятливі умови для перебування ведмежої родини.

Рис. 2. Спостереження ведмедя на території Ужанського НПП:

а — сімейство ведмедів на луці в околицях с. Княгиня, жовтень 2021, фото від місцевого жителя;

б — ведмедиця у телеметричному ошийнику з малятами на прикордонній території, листопад 2024 р., фото отримано від прикордонників

а

б

У весняний період неподалік населених пунктів (сс. Ставне, Стужиця, Луг, Загорб) неодноразово знаходили розбиті ведмедем мурашники на луках, які колись викошували і на яких тепер випасають худобу.

Індивідуальні ділянки дорослих особин ведмедя охоплюють ділянки одночасно території України і Словаччини на південно-західному прикордонні та України і Польщі — на північно-західному.

У прикордонних лісових масивах Новостужицького, Ужоцького, Лубнянського і Костринського відділень Парку сформувалися екокоридори, що об'єднують локалітети існування ведмедя в заповідних масивах трьох країн і сприяють його розселенню, розмноженню й обміну особинами. У процесі виконання проєкту з моніторингу популяції ведмедя бурого (*Ursus arctos*) у північно-західній частині Українських Карпат на території Ужанського НПП (звіт С. Кудренко у Літописі природи за 2021 р.) та досліджень за проєктом «Життя великим хижакам Європи» (Kubala *et al.*, 2023) проводили збір генетичного матеріалу: шерсті й екскрементів.

Факт фотофіксації прикордонниками ведмедиці у телеметричному ошийнику з двома ведмежатами, які прямували уздовж польсько-українського кордону (рис. 2б) свідчить, що прикордонні території використовуються не тільки самцями, а й самками з потомством, що в майбутньому сприятиме розселенню цього виду по обидва боки кордону.

Реєстр знахідок ведмедя в Парку

Реєстрації 2022 р.:

22.04.2022, Ужанський НПП, околиці с. Ставне, сліди 1 ос. на лісовій дорозі у ялицево-буковому лісі (Н. Коваль); 13.09.2022, Ужанський НПП, околиці с. Жорнава; сліди 1 ос. на лісовій дорозі у буковому лісі (Н. Коваль); 24.11.2022, Ужанський НПП, околиці с. Стужиця, послід на лісовій дорозі у буковому лісі (Н. Коваль); 30.11.2022, Ужанський НПП, ок. с. Стужиця, сліди 1 ос. на звіриній стежці (Н. Коваль); 21.12.2022, Ужанський НПП, околиці с. Костринська Ростока, сліди 1 ос. на лісовій дорозі в буковому лісі (Н. Коваль).

Реєстрації 2023 р.:

05.03.2023, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, ур. Каменистий, послід в буковому лісі (інспектор В. Генюта); 08.03.2023, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, ур. Кичери, послід в буковому лісі (інспектор В. Генюта); 22.03.2023, Ужанський НПП, Новостужицьке відділення, ур. Заломи, послід у буково-ялицевому лісі (інспектор В. Генюта); 30.03.2023, Ужанський НПП, околиці с. Стужиця, послід на лісовій дорозі у буковому лісі (Н. Коваль); 04.04.2023, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, послід на лісовій дорозі в буковому лісі (Н. Коваль); 19.04.2023, Ужанський НПП, околиці с. Стужиця, послід на лісовій дорозі у буковому лісі (Н. Коваль); 03.05.2023, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, кв.11, в. 9, барліг (Н. Коваль).

Реєстрації 2024 р.:

30.05.2024, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, сліди ведмедиці з ведмежам на лісовій дорозі в буково-ялицевому лісі (Н. Коваль); 11.0.2024, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, задири ведмеця на старому буці серед лісу (Н. Коваль); 29.07.2024, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, сліди ведмедиці з ведмежам на лісовій дорозі в змішаному лісі (Н. Коваль); 06.09.2024, Ужанський НПП.

Реєстрації 2025 р.:

28.01.2025, Ужанський НПП, Ужоцьке ПНДВ, сліди 1 ос. на лісовій дорозі (інспектор ПНДВ, В. Петрунь); 29.01.2025, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, сліди 1 ос. на переході в буковому лісі (Н. Коваль); 14.03.2025, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, переході в буковому лісі (Н. Коваль); 14.03.2025, Ужанський НПП, Новостужицьке ПНДВ, барліг з ведмедицею і двома ведмежатами (інспектор О. Лешанич).

Відомості про барлоги

У березні 2025 р. інспектори Новостужицького ПНДВ виявили барліг, в якому перебувало двоє ведмежат півторамісячного віку. Самка збудувала його під коренем свіжоповаленої ялиці. Дно лігва добре вистелене ялиновими гілками (рис. 3). Відомі ще два барлоги в цьому ж відділенні:

1. під г. Кременець на висоті 910 м у дуплі старої ялиці;
2. в ур. Каменистий на висоті 818 м у дуплі старої липи.

Рис. 3. Знахідка барлоги ведмеця на території Ужанського НПП: а – барліг на території Новостужицького ПНДВ; б – ведмежата в тому ж барлозі; березень 2025 р., фото О. Лешанича

Зі слів працівників Жорнавського відділення, вони бачили барліг на своїй території у 2021 р., але не повідомили точних даних. Нами виявлено сліди перебування ведмедиці з малям 06.09.2024 під г. Голаня у цьому ж відділенні, де вони жилилися безхребетними, розбиваючи старі, повалені стовбури дерев.

Реєстрації ведмеда фотопастками

Результати реєстрації ведмеда фотопастками за період 2023–2025 рр. представлено в табл. 2. Загалом за 2023–2025 рр. було 18 реєстрацій ведмеда, з яких 3 у зимовий період, 3 — навесні, 12 — влітку. Із них 16 реєстрацій припадають на територію Новостужицького відділення, по одній — на Лубнянське і Ужоцьке відділення (рис. 4).

Рис. 4. Реєстрації ведмедів фотопастками у Новостужицькому (05.2025) й Ужоцькому (06.2025) відділеннях

Таблиця 2. Реєстрація ведмеда бурого фотопастками за 2023–2025 рр. на території Ужанського НПП (хронологічний порядок)

Місце реєстрації	Дата	Час	Особин	Біотоп
Новостужицьке ПНДВ	03.02.2023	08:11	1	буково-ялицевий ліс
Новостужицьке ПНДВ	17.02.2023	14:14	1	буково-ялицевий ліс
Новостужицьке ПНДВ	19.04.2023	11:07	2	буково-ялицевий ліс
Новостужицьке ПНДВ	13.08.2023	14:14	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	19.07.2024	21:08	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	20.07.2024	05:46	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	02.08.2024	6:59	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	12.08.2024	8:00	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	19.07.2024	19:51	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	20.07.2024	5:46	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	22.07.2024	6:18	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	02.08.2024	6:59	1	буковий ліс
Новостужицьке ПНДВ	12.08.2024	8:00	1	буковий ліс

Лубнянське ПНДВ	31.12.2024	12:33	1	хребет букового лісу
Новостужицьке ПНДВ	01.03.2025	19:20	1	підгодівельний майданчик
Новостужицьке ПНДВ	08.03.2025	23:12	1	підгодівельний майданчик
Новостужицьке ПНДВ	21.05.2025	5:12	1	підніжжя хребта, узлісся
Ужоцьке ПНДВ	14.06.2025	14:07	1	узлісся букового лісу

Збереження ведмеда бурого на території Парку

Значну увагу в дослідженнях найбільшого хижого ссавця приділяли особливостям конфлікту людина-хижак на території Ужанського НПП та прилеглих територіях. Серед факторів, які формують конфлікт ведмеда з людиною, виділили: випадкові зустрічі місцевого населення з хижаком під час перебування в лісовому масиві, на ягідниках, на випасах і випадкові зустрічі озброєних прикордонників з хижаком під час патрулювань (Дикий *et al.*, 2015).

У 2013 р. в Парку проведено окреме дослідження випадків шкоди, спричиненої ведмедями (звіт К. Б. Леона в Літописі природи за 2014 р.). Аналізували потреби компенсацій за шкоду, спричинену ведмедем. Відповідно до результатів опитування населення, яке проживає на території Парку і прилеглий території, за період 2008–2013 рр. в середньому зареєстровано 5 випадків шкоди господарству, зокрема, свійській худобі. Майже 60 % респондентів вважали, що ведмідь є мисливським видом, і лише 28 % респондентів знали, що програми компенсації збитків немає.

Серед заходів охорони ведмеда на території Парку важливим є створення дослідницьких полігонів; наповнення первинної бази даних про знахідки, щорічне оцінювання якості угідь; створення охоронних зон у місцях його мешкання, боротьба з браконьєрством і екопросвітницька робота.

ВИСНОВКИ

Починаючи з 2003 р., на території Ужанського НПП триває моніторинг популяції ведмеда бурого. За даними щорічних обліків, чисельність даного виду на сьогодні становить близько 11–12 ос.

Ведмеда регулярно реєструють тільки в Новостужицькому відділенні, на території якого відмічені барлоги і самки з малятами. Територію інших відділень ведмідь використовує для сезонних переходів у пошуках корму.

На прикордонних територіях уздовж кордону України з Польщею і Словаччиною є екокоридори, які стали важливими місцями обміну особинами та розселення хижака.

Відчутної шкоди господарствам на території Парку ведмідь не завдає, а суворий охоронний режим території Парку запобігає браконьєрському полюванню на вид.

ПОДЯКИ

Щиро дякуємо працівникам служби охорони, наукового відділу Ужанського НПП за збір даних про ведмеда бурого; колегам М. Шквирі, Є. Яковлеву, К.-Б. Леону, І. Дикому, Р. Черепанину за допомогу у зборі інформації про ведмеда. Автори вдячні Франкфуртському зоологічному товариству та громадській організації WWF-Україна за надання методичної, технічної і фінансової підтримки. Дякуємо І. Загороднюку за допомогу в редагуванні тексту.

Дослідження проведено в рамках виконання програми Літопису природи Ужанського НПП за розділом «Тваринний світ» та проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні», що фінансується урядом Німеччини за сприяння Франкфуртського зоологічного товариства, а також транскордонного проекту «Підтримка співіснування та збереження великих хижих тварин у Карпатах».

ЛІТЕРАТУРА

- Бондаренко, В. Д., Делеган, І. В., Соловій, І. П., та Рудишин, М. П. (1989). *Облік диких тварин. Практичні рекомендації*. Львів, 1–65.
- Гащак, С. (2008). Про досвід автоматичного фотографування диких тварин у Чорнобильській зоні. У *Раритетна теріофауна та її охорона* (с. 28–36). Луганськ. (Серія: *Праці Теріологічної школи*; Вип. 9).
- Дикий, І. В., & Шквиря, М. Г. (Ред.). (2015). *Ведмідь бурій (Ursus arctos): проблеми збереження та дослідження популяції в Україні*. ТОВ «СІК ГРУП Україна».
- Коваль, Н. П., та Башта, А. Т. (2012). Раритетні види ссавців на території Ужанського національного природного парку. У *Теріофауна заповідних територій та збереження ссавців* (с. 26). Гола Пристань. (Серія: *Novitates Teriologicae*; Pars 8).
- Коваль, Н., Башта, А. Т., Шквиря, М., та Яковлев, С. (2022). Основні аспекти досліджень та збереження теріофауни Ужанського національного природного парку. У *Роль природно-заповідних територій у збереженні природних і етнокультурних цінностей [...]* (с. 115–119). Ужанський НПП, Великий Березний.
- Коваль, Н., та Шеверя, В. (2025). Великі хижі ссавці в Ужанському національному природному парку: ресстрація, облік та моніторинг. *Novitates Theriologicae*, 17, 80–87. <https://doi.org/10.53452/nt1716>
- Крічфалушій, В. В., Іванега, І. Ю., та Луговой, О. С. (2001). *Ужанський національний природний парк*. Приватна друкарня Романа ПОВЧ, Ужгород, 1–113.
- Стойко, С. М. (Ред.). (2008). *Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення* (2-ге вид.). Львів, 1–306.
- Cherapanyn, R. M., Vukhor, B. I., Biatov, A. P., Yamelynets T. S., Dykyu I. V. (2023). Population dynamics and spatial distribution of large carnivores in the Ukrainian Carpathians and Polissia. *Biosystems Diversity*, 31(1), 10–19. doi: <https://doi.org/10.15421/012302>
- Kubala, J., Guimarães, N. F., Cherapanyn, R., Ćirović, D., Find'o, Š., Majić, A., Sindičić, M., Huber, Đ., Selva, N., Blanco, J. C., Llanaez, L., Reljić, S., & Kaczensky, P. (2023). *Status report on existing large carnivore population data and information in pilot areas (Technical report)*. Zvolen, Slovakia: Technical Report, 1–40. <https://lceipub.nina.no/pdf/74>

РЕЗЮМЕ

Коваль Н., Шеверя В. Ведмідь бурій (*Ursus arctos*) в умовах Ужанського національного природного парку: моніторинг і збереження. — У публікації узагальнено результати моніторингу популяції ведмеда бурого на території Ужанського національного природного парку за 2001–2025 рр. За результатами досліджень встановлено, що популяція найбільшого хижого ссавця становить 11–12 ос. Проаналізовано динаміку чисельності виду, особливості поширення і поведінки виду на території Парку та ефективність різних методів досліджень — зимових обліків, фотопасток, SMART-моніторингу, збору генетичних зразків. Встановлено ключову роль Новостужицького відділення як осередку постійного мешкання виду. Обговорено фактори конфлікту «людина–хижак» і заходи, важливі для збереження виду, включаючи просвіту і боротьбу з браконьерством. Показано значення транскордонної співпраці для збереження популяції ведмеда.